

DOĞU KARADENİZ'İN SOSYAL YAPISINDAN BİR KESİT VE ETNİKLİK ZORLAMASI

Tuba ASLAN

ÖZET

Türkiye’de her geçen gün etniklik çatışmalarına hız kazandırılmaktadır. Etnik kimlik yüklenen bu gruplardan birisi de Hemşinlilerdir. Hemşinliler, Fahrettin Kırzıoğlu’nun da belirttiği gibi, Karadeniz Dağlarının eteklerinde yaşayan, Arsalı Türklerinin torunları olan, koyuncu ve yaylacı Türkmenlerdir. Buna karşın, çoğu yabancı yazar, Hemşinlilerin Ermeni olduklarını iddia ederek, etniklik çatışmalarını körüklemektedirler. Fakat, dil unsurundan hareket ederek bir iddiada bulunsalar da; Hemşinliler hakkında kesin bir soy kütüğü ortaya koyamamaktadırlar. Hemşinlilerin sosyal yaşantısına, kültürel özelliklerine ve yaşadıkları coğrafyadaki kültür mirasına bakılarak dahi, onların Türk oldukları gözlenebilmektedir. Ayrıca, Hemşinliler, gerek doğu gerek batı grubu olsun, Türk olduklarını kabul etmekte; Ermeni kimliğini benimsememektedirler.

ABSTRACT

In Turkey, ethnic conflicts are sped up day by day. One of these groups who are given ethnic identities, is also Hemşin people. Hemşin people who lives at skirts of the Black Sea Mountains and who are grandchildren of Arsal Turks as Fahrettin Kırzıoğlu told, are Turkish people living on sheeps and high plateaus. In turn, most foreigner writers incite ethnic conflicts, claiming Hemşin people are Armenian. But also they claim basing language factors, can’t clarify a certain race about Hemşin people. It can even be observed that Hemşin people are Turks looking at their social livings, cultural characteristics and cultur inheritance in their geography. Besides, Hemşin people, both west and east groups, accept that they are Turkish not Armenian.

ANAHTAR KELİMELER

Etniklik, Hamamaşen/Hemşin, Arsalı Türkleri, Hemşin ağzı, tulum-kemençe-horon, vartivor

Çalışmamız Doğu Karadeniz’in sosyal yapısıyla ilgili bir kesittir ve bir etniklik zorlamasını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Özellikle 1980’lerden sonra hız kazanan küreselleşme olgusu ile birlikte, evrensel kültür adı altında milli kültürler yok edilmek istenmekte, çok kültürlü toplumlar üretilmeye çalışılmakta ve etniklik çatışmalarına hız kazandırılmaktadır. Böyle bir ortamda, Türkiye gibi köklü bir geçmişi ve kültürü olan ülkelere de çeşitli kılıflar biçilerek etniklik şuru körüklenmektedir. Unutulmamalıdır ki; “Etniklik ve milliyet birbirine rakip kavramlar değildir. Milli kimlikle, mahalli değer ve sıfatlar çatıştırılmamalı; Türkiye üzerindeki emellere alet olunmamalıdır.”¹ Dünyada etnikliğe verilen anlam sadece Türkiye’de milliyet olarak anlaşılmaya zorlanmaktadır.

Türkiye’de etniklikle ilgili çalışmalar Batı’nın değişmez bir politikasıdır. Ayrıca yeni etnik kimlik arayışları bilimsel de değildir.² Türk kültürüne mensup olan ve Türk kültürünün ayrılmaz birer parçası olan Pomaklar, Çerkezler, Yörükler, Zazalar, Kürtler vs. grupların sayıları her geçen gün maksatlı bir şekilde arttırılmaktadır.

Türkiye’yi etnik gruplara ayırarak bölmek isteyen dış ve iç kuvvetlerin³ son tezlerinden bir tanesi de; Hemşinli Türkmenlerle ilgilidir. Hemşinlilerin Ermeni oldukları iddia edilerek, Türkiye’de bölücülük yapılmaktadır. Aslında Türkiye üzerindeki oyunların bir parçası da Doğu Karadeniz üzerinde oynanmaktadır. Farklılıklar yaratılmakta ve kutsallaştırılmaktadır.

Hemşinlilerin sosyal yapısı, kültürü ve dili üzerine yazılmış Türkçe eserler çok azdır. Bunun bir sonucu olarak da Hemşinlilerle ilgili tezlerde özellikle yabancı yazarların etkisi hissedilmekte ve bu bilgiler Türk araştırmacılar tarafından bilinçsizce kullanılabilir.

1) Oktay Sinanoğlu, “2003 Yılı 37. Hafta Ulusal Kurultay Sonuç Bildirisi”, 01.01.1998, <http://www.sinanoglu.net/modules.php?name=News&file=article&sid=457>, 19.07.2004, s. 3

2) Mustafa E. Erkal, Etnik Tuzak, İstanbul 1998, s. 116

3) Orhan Türkoğlu, Etnik Sosyoloji, İstanbul 1999, s. 99

Meselâ, Hemşinlilerle ilgili bilgilerde İslâm Ansiklopedisi'nde bile Hemşinlilerin Ermeni olduklarına dair ifadeler vardır. Hemşin, İslâmlaşmış Ermenilerin oturduğu bir yer olarak belirtilmekte, Hemşinlilerin sonradan Müslüman oldukları ve sadece Hopalı olanların Ermenice'yi unutmadıkları ifade edilmektedir.⁴

Cuinet ise; “La Turquie d’Asie (Asya Türkiye’si)” adlı çalışmasında Lazistan Sancağı’ndaki nüfusun 1880 yılı başlarındaki dağılımını vererek (364 yerleşim bölgesinde 138.647 kişi yaşamaktadır.) bunların 689’unun Rum, geri kalanının da Müslüman olduğunu söyler ve Müslümanları; Laz, Türkleşmiş Laz, Türk ve Hemşinli olmak üzere dört gruba ayırır.⁵ 1890 yılı başlarında da Lazistan Sancağı’nda yaşayan Lazların, Türk kökenli toplulukların yöredeki Gürcülerle karışmasıyla ortaya çıktıklarını, Lazların özel bir kolunun da Hemşinliler olduğunu öne sürer ve ardından da Hemşinlilerin Ermeni kökenli Müslüman bir toplum olduğunu söyleyerek Hemşinliler hakkında birbirini tutmayan, çelişkili ifadeler verir.⁶

A) NÜFUS

1) 16. Yüzyılda Bölgenin Nüfusu Ve Etnik Yapısı

Hemşinliler hakkında bize en güvenilir bilgileri Osmanlı Tahrirleri vermektedir. Bu bilgilere göre 16. yüzyılda Hemşin ve çevresindeki nüfusun durumu şöyledir:⁷

“RİZE KAZASI: Rize şehri ve Rize Kalesi bu kazanın merkezini teşkil etmekte idi. Kasaba, Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında 215 Hıristiyan hanesi, 2 yeni Müslüman hanesi ve 41 baştine resmine tabi haneden mürekkepti. Bu kaza dahilinde mirliwa hasları 8 köy ve 35 mahallede 2225 hane (162 Müslüman, 2063 Hıristiyan); zaim ve dirlik tımarları ise bu kaza hudutları içinde 21 köyde 3927 hane (310 Müslüman, 3617 Hıristiyan); Rize Seraskeri Veysi veledi Mustafa idi ve tımarı Rize’ye bağlı Çıkara Köyü’nde (bu köy belki bugünkü teşkilatta mevcut Çukurlu Köyü’dür.) 10 hanede 2 Müslüman ve 8 Hıristiyan idi. Burası evvelce tahrir kaydına göre Gürcü kâfirin imiş ve padişahın emriyle tımar olmuştu.

HEMŞİN KAZASI: Trabzon Livası’nın ayrı bir kazası gibi yazılan Hemşin, üç ayrı nahiyeden (Hemşin, Karahemşin ve Eksanos) müteşekkil görünmektedir ve mirliwa haslarındandır. Hemşin Zaimi Mahmut Çelebi ve Hemşin Seraskeri de Ali Konuk adlı kimselerdi. Kaza dahilindeki mirliwa hasları 34 köyde 671 hane (214 Müslüman, 457 Hıristiyan) ve 682 neferdidi.

ATİNA KAZASI: Atina zeameti, Trabzon Miralayı İskender Bey’in oğlu Emir Bey tasarrufunda idi. Bu kaza dahilinde padişah ve mirliwa hasları bulunuyordu. Atina’ya bağlı Kılağubulan Köyü (67 Hıristiyan, 23 Müslüman hane) padişah haslarından idi. Atina nahiyesinde tımar alanlar arasında Trabzon Kadısı Mevlana Siyah oğlu Yusuf Çelebi, Yukarı Hemşin Kalesi erlerinden iken Kise Kalesi (Arhavi kazası dahilindedir.) Kethüdası olan Bevvab Yusuf, Atina Cami Hatibi Mevlana Hüsam, Kale-i Bedirme erlerinden iken Tirebolu Kalesi Kethüdası olan Mehmet veledi Süleyman, Nukrezen Deresi’nden Çoruh Nehri’ne kadarki Lazmağal Seraskeri Hamza veledi Mehmet Haykal görülmektedir. Yine Atina’ya bağlı Vanak Köyü (bugünkü teşkilatta Venek) tımar hissesi (49 hane 2 yeni Müslüman)

4) “Lazlar”, İslâm Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul 1957, s. 26

5) “Lazlar”, Ana Britannica Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul 1989, s. 343

6) “Rize”, Yurt Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul 1982-1983, s. 6356

7) Ali Gündüz, Hemşinliler, Ankara 2002, s. 55-56-57

İbrahim Çepni tahvilinden Emir veledi Yakup tımarına aitti ve bu köy halkının “Vanak” derbendine öteden beri derbentçi olmaları sebebiyle bütün avarız vergilerinden ve “neftilik” hizmetlerinden (savaşlarda bir nevi grejuva ateşi kullanmak vazifesiyle muvazzaf asker) emin olduklarına ve bundan sonra da bu statülerinin değişmeyeceğine dair yeni bir emir gönderilmişti. Atina kazasının umumi yekunu ise 30 köyde 4068 nefer ve baştine ile 3683 hane (584 Müslüman, 3096 gebran hanesi) idi.

ARHAVİ KAZASI: Bu kaza; nahiye, zeamet, vilayet, kale olarak bir çok bölümlere ayrılmış ve bazen bunlar birbirine tedahül etmiş gibidir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Laz Nahiyesi: Bu nahiyede iki zeamet görünmektedir. Biri, “Zeamet-i Lazmağal ki” bizzat Arhavi Kalesi buraya bağlı idi. Burada Lazmağal’a tabi demek, “Lazmağal zeametine dahildir” manasına gelmiş olacaktır. Keza Sidere ve diğer adı ile Kutunid Köyü (bugünkü teşkilatta aşağı ve yukarı olmak üzere iki adet Kutunid Köyü görünmektedir ki, bununla aynı olmalıdır. / Aşağı Kutunid=Şenköy, Yukarı Kutunid=Tepeyurt, Sidere=Derecik) Abdullah Çelebi veledi Mustafa Bosna tahvilinden Lazmağal zeametinde bulunuyordu. Yine Kise karyesi hissesi Laz nahiyesine tabi fakat Lazmağal zeametinde idi. (Kise=Sugören Köyü ve Kalesi)

Görülüyor ki bu köy aynı zamanda kaledir ve diğer taraftan büyük kısmı ile İskender veledi Mustafa tahvilinden Kise Kalesi Dizdarı Ali Sofya Gulam-ı Mir’in bervech-i serbest tımarı idi. Ve yine Karye-i Kise, “tabi-i Laz an zeameti-i Lazmağal” olarak kaydedilmiş bulunuyordu. Keza Çaçorivat Köyü (belki bugünkü Atina’ya bağlı Cacivat Köyü) Ali Koruk tahvilinden Kise Kalesi Kethüdası Hızır Üskubi’nin tımarı idi. Diğer zeamet ise; Viçe zeametidir ki; bu da Laz nahiyesine tabi idi ve 16. asır başlarında Hüsrev Çelebi veledi Bali Katib tasarrufunda bulunuyordu. Viçe Seraskeri İskender Paçova idi ve tımarını serbest olarak tasarruf ediyordu.

İskele Nahiyesi: Burası aynı zamanda zeamet merkezi ve İskele vilayeti olarak kaydedilmektedir. İskele zeameti sonradan yazılmış ve İskender veledi Kıl Karaca Gulam-ı Mir tasarrufunda bulunuyordu. İskender önceden Sidere Köyü’ne sahipti ve buradaki Yeni Müsellemeler Cemaati’nden Şadi Bey tarafından raiyyet haline getirilmişlerdi. Dikkate şayandır ki; bu köy bir yerde “tabi-i Lazmağal” başka bir kayıta “tabi-i Arhava” olarak geçmektedir ve bundan bugün artık adı sanı silinmiş bölge adının Arhavi ile müteradif olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İskele vilayet olarak ise bu tarihte ayrı bir seraskere malikti ve bunun bir tımarı vardı.

İskele vilayeti merkezinin Hopa olmadığı, yani o zamanki teşkilatta Hopa adıyla ne bir kaza veya nahiye ne de zeamet ve vilayet olarak geçmediğine göre, böyle bir ihtimal kabul edilmesine şu kayıta engeldir. Ve bu kayıttan Hopa’nın diğer adının Fiy Köyü olduğu anlaşılmaktadır. İskele vilayeti tımarları arasında ekserisi Martoloslar’dır.

Yagobit Vilayeti: Bugünkü Arhavi nahiyesine bağlı Yakovit Köyü’nün merkez olduğu ve umumiyetle bugünkü Kemalpaşa nahiyesini yani o zamanki Makriyali ve civarını ihtiva ettiğini zannettiğimiz bu zeamet ve vilayet Arhavi kazasına bağlı idi ve bu da sonradan yazılmıştı. Bu zeamet Yavuz Sultan Selim devrinde Saraçlar Cemaati’nden Sinan Manastırı elinde bulunuyordu ve burada da yukarıdakilere benzer şekilde Martoloslar’a tımarlar verilmişti.

Gönye Nahiyesi: Bugünkü hudutlarımız haricinde olan ve vaktiyle bir sancak addedilmiş bulunan Gönye, Arhavi kazasına bağlı ayrı bir nahiye itibar olunmuş bu da sonradan yazılmış olduğu için Martoloslar’a verilmiş.

Kise Kalesi: Bu kale Arhavi kazası içinde ve ona bağlı idi.

Arhavi Kalesi: Bu kale daha büyüktü. Dizdarı, kethüdası, imamı vardı. Kaledeki vazifelilerin sayısı 30 neferdii.

Bütün bunlarla Arhavi kazasının, Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında umumi yekunu 2 kale, 2 mescit, 2 imam, 2 kapıcı, dizdar, kethüda, ambarcılarını ile 49 köyde 3070 nefer ve 2969 hane ve baştine (310 Müslüman, 2659 Hıristiyan); bunun da 229 hanesi mirliya hassı (35 Müslüman, 194 Hıristiyan) ve 2740 hanesi de tımarlı sipahilere mahsus (275 hane Müslüman, 2465 hane Hıristiyan) olmak üzere 216.680 akçe umum hasılattır ve bundan 206.430 akçesi dirlik sahiplerinin tımarıdır.”

2) Osmanlı Salnameleri’nde Nüfus

Osmanlı Devleti’nde nüfusla ilgili bilgiler, bölge bölge ve çok ciddi hazırlanmıştır. Tapu tahrir defterlerindeki kayıtlara bakıldığında, şu bilgilere ulaşılabilmektedir:⁸

Osmanlı Devleti’nde tapu tahrir defterleri iki farklı şekilde hazırlanmıştır. Mufassal defterlerde, hane içindeki nüfusla ilgili bilgiler ve toplanan vergiler kayıtlıyken; mücmel defterlerde yalnızca idari birimlerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Mufassal defterlerdeki bilgiler göz önüne alındığında şu sonuçlara varılabilir:

I)Çıldır Sancağı’ndaki mıntıkalarda, Batum ve Hemşin karyelerindeki köylerde, Hıristiyanlık döneminde kullanılan “gökçe, kurt, pervane, koçan” gibi Türkçe adlar dikkate alındığında; İslâmiyet öncesi dönemlerde de buralarda Türklerin yaşadığı görülecektir.

II)Hemşinlilerin İslâmiyet’i seçmesi zorlama ile olmamıştır. Nüfus kayıtlarına bakıldığında, aynı ailede, kardeşlerden birinin İslamiyet’i seçip Müslüman olmasına karşılık, diğer kardeşin Hıristiyan olarak kaldığı gözlenmektedir.

III)Batı Hemşin grubu İslâmiyet’e, Doğu Hemşin grubundan daha önce -16.yüzyıl sonlarında- geçmiştir.

IV)Osmanlı Devleti, sınırdaki Abaza ve Gürcü baskınlarına karşın iskân uygularken, Ermeni tebaasından insanlara sınır görevi vermemiştir. Laz ve Hemşinli olmasını dikkate almıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki; Osmanlı Devleti Hemşinlileri, Ermeni Gayri Müslimlerle aynı statüde tutmamıştır.

3) Günümüzde Hemşin Nüfusu

Rize-Artvin yöresinde Hemşinlilerin oturdukları yerler şöyle adlandırılmaktadır:⁹

“A)Cimil Hemşini: Rize-İkizdere bölgesi

B)Senöz Hemşin: Çayeli-Kaptanpaşa bölgesi

C)Nahiye Hemşin: Pazar ilçesindeki Hemşin beldesi ve çevre köyleri

D)Büyükdere Hemşin: Çamlıhemşin bölgesi ve Fırtına Deresi Vadisi’nde kalan köylerdir.

E)Hala Hemşin: Çamlıhemşin merkezinden güneydoğuya düşen Hala Deresi Vadisi’nden Zilkale’ye kadar olan köylerdir.

F)Yukarı Hemşin: Zilkale’den Kaçkarlar’a kadar olan bölge

G)Abo Hemşin: Fındıklı ilçesinde Aslandere Vadisi’ni içine alan bölgededir.

H)Hopa Hemşin: Bir çok kaynaktan Doğu Hemşin olarak adlandırılmaktadır. Hopa ilçesinin Kemalpaşa beldesi ve diğer Hemşinlilerin yaşadığı köylerdir.

Hemşinlilerin Karadeniz Bölgesi’ndeki doğal yayılış sahaları haricinde Türkiye’nin muhtelif bölgelerine yayıldıklarını görmüştük. 1997 yılı nüfus sayımına göre Türkiye genelindeki Hemşinli nüfusun sağlıklı olarak tespiti mümkün değildir. Çünkü dağıldıkları

8) A. Gündüz, aynı eser, s. 61-62-63

9) A. Gündüz, aynı eser, s. 63-64

mıntıkalarda bazen bir mahalle bazen birkaç hanelik nüfuslar olabildiği gibi toplu köy yerleşmeleri kurduklarını da görüyoruz. Bu yüzden günümüz nüfuslarının tespitinde sadece Artvin ve Rize illerimizde yaşayan insan sayıları ile yetinilmiştir.

Hemşinliler Artvin ilinde Borçka ilçesinin Çaylıköy, Güreşen (kısmen), Düzköy (kısmen), Muratlı (kısmen) ve Hopa ilçesinin Kemalpaşa beldesi ile Güneşli, Hendek, Kayaköy, Balık, Pınarlı, Çimenli, Eşmekaya, Yoldere, Koyuncular, Çavuşlu, Boşoba, Çamurlu, Dereçi, Karaosmaniye, Köprücü Osmaniye ve Üçkardeş köylerinde ikamet etmektedirler. Bu köylerde 1997 yılı nüfus sayımına göre 16.326 kişi yaşamaktadır.

Rize ilinde Hemşinli nüfusun yaşadığı yerler ise şöyledir:

Ardeşen ilçesinin Armağan (Salinköy), Beyazkaya (Seraplı), Yamaçdere (Bakoz), Yeni yol (Öce), Serindere, Akdere (kısmen), Yurtsever köylerinde

Çamlıhemşin ilçesinin Aşağışimşirli (Canotdobra), Çat, Güroluk (Livikçakışlı), Hisarcık (Kale-i Bala), Kaplıca (Holco), Meydan, Ortaklar (Hemşinbaş), Ortayayla (Hemşinortaköy), Sıraköy (Hemşinaşağıköy), Şenköy (Amokta), Şenyuva (Çinçiva), Ülkü (Mollaveys), Yaylaköy (Elevit) köylerinde

Çayeli ilçesinin Aşıklar (Asrifos), Çilingir, Erenler, Kestanelik (Miloz), Madenli (Latom-kısmen), Musadağı (Arpık), Gürgenli (Partal-kısmen), Karaağaç (Raşet-kısmen) köylerinde

Kaptanpaşa beldesi ve bu beldeye bağlı Buzlupınar (Soğuksu), Çataldere (Harhunç), Çukurluhoca (Babik), İncesu (Mağribudam), Ormancık (Cutins), Uzundere (Paristan), Yenice (Palohor), Yeşiltepe (Tolonis) köylerinde

Fındıklı ilçesinin Beydere (Süpe), Çağlayan (Yukarıabu), Çınarlı (Çurçeva), Gürsu (Yukarıpishala), İhlamur (Yukarızuğu), Sulak (Aşağızuğu) köylerinde

Hemşin ilçesinin Akyamaç (Tecina), Bilen (Tepan), Çamlıtepe (Nefsizuğa), Hilal (Sağırılı), Kantarlı, Nurluca (Saneva), Yaltkaya (Gomno) köylerinde

Pazar ilçesinin Akbucak (Melmanat), Akmescit (Cacivat), Başköy (kısmen), Bucak (Açaba), Uğrak (Çingit), Ortayol köylerinde

1997 yılı istatistiklerine göre bu köy ve beldelerde 20.344 kişi ikamet etmektedir.

Artvin ve Rize illerinde toplam olarak ikamet eden 36.670 kişiye ilave olarak yaklaşık 60.000 kişilik bir nüfusun da büyük şehirlerde ve göç edilen diğer bölgelerde yaşadığı hesap edilirse; Türkiye genelinde yaklaşık 100.000 kişilik bir Hemşinli nüfusundan söz edilebilir.”

B) HEMŞİN ADI

1) Hemşinlilerin Kökeni İle İlgili Tezler

Türkiye’de, Hemşinlilerle ilgili şu ana kadar fazla bir araştırma yapılmamıştır. Bu yüzden de Hemşinlilerin Ermeni kökenden geldiklerini anlatan özellikle yabancı kaynakların sayısı ağır basmaktadır. Biz burada öncelikle Hemşinlilerin Türk kökenden geldiklerini anlatan, Kuzeydoğu Anadolu Tarihi üzerinde otorite olan tarihçimiz M. Fahrettin Kırzıoğlu’nun çalışmasına yer vermek istiyoruz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Hemşinliler hakkında şunları anlatıyor:¹⁰

“Tarih kaynaklarına göre Hemşinlilerin ataları; iri gövdeli, dev yapıları ve güçleri ile ün salan, Horasan’dan Arsaklılarla birlikte 2200 yıl önce Amedan (Hemedan) bölgesine gelip yüzlerce yıl bu başkent bölgesinde kalan, sonra da Doğu Anadolu’ya geçen ulu-ilbeyleri soyundan “Amad-Uni” (Amad/Hemedan-Hanedanı) uruğundandır. Amad-Uni uruğunun, Kars doğusunda Arpaçayı ile Gökçeğöl arasında Arakaz (Elegez) Dağı çevresindeki yaylalarda,

10) M. Fahrettin Kırzıoğlu, “Eski Oğuz (Arsaklı-Part) Kalıntısı Hemşinliler”, Hemşin Dergisi, Yıl:13, S. 8, İstanbul 1974, s. 77-78

şimdiki Revan/Erivan'ın kuzeyindeki Abaran kesiminde yaşayan kolu, 604'te başlayan Sasanlı-İran işgali üzerine, Bizanslılar elindeki Çoruh boyuna ve oradan da 620 yıllarına doğru şimdiki Karadeniz bazarındaki Hemşenlik bölgesine gelmişlerdir. Amad-Unili İlbeyi "Hamam Bey", Çoruh bölgesinden kuzeybatıya geçip, yakılıp yıkılarak bozulan Dambur/Tampur kasabasını yeniden şenlendirdiğinden burası "Hamam'a-Şen/Hamam Şen" (Hamam-âbâd/Hamam'ın şenlendirdiği) diye anılıyor ve şimdiki "Ham-Şen/Hem-Şin" boy ve bölge adı da bundan bozma ve kısalma olarak kalıyor.

Bu bilgileri biz, İslâmlıktan önce yazılmış iki kaynak ile 788 yılında biten iki kronikten öğreniyoruz.

a)Beşinci yy.dan kalma Kolten (Orta Aras'taki Culfa) bölgesi destanlarına ve milli Saka Arsaklı ananelerine göre yazılan Muş bölgesinden yetişme Khorenli'nin tarihinde Khorenli diyor ki: "Bunlar Arikler (Horasan) ülkesinde derece derece rütbelere yükselmiş olup, ilk Part Arsaklı Hanı Arsak tarafından Ahmadan (Amadan/Hemedan) bölgesine sevk edilmişlerdir. Memleketimize (Doğu Anadolu'ya) göçlerinin sebebini bilmiyorum. Bunların Hemedan çevresine "Doğu Arikleri" ülkesinden (Horasan/Batı Türkistan) geldikleri söyleniyor.

Fransız Akademisi üyelerinden Rene Grousset'in 1947'de Paris'te basılan "Histoire de l'Armenie" adlı kitabında (s.293) belirtildiği gibi Arsaklı hanlarının yakını olan Amad-Unilerin malikaneleri (tımurlu yurdu) Elegez eteği ve baş şehirleri buradaki Osakan kasabası idi. Yaylakları ile ünlü olan Anı doğusundaki bu Elegez Dağı çevresinden (haritalardaki "Alagöz": 4094 m.) 604'te 14 yıllık Bizans hakimiyeti uzaklaşıp son Sasanlı-İran işgali yeniden başlarken; Amad-Uniler de, Çoruh boyundaki balkanlık yerlere göçtüler. Sasanlı II. Khusrev Perviz'in Kayser Herakliyus'u bunalttığı ve Kadıköyü'ne varıncaya kadar Anadolu ile Suriye ve Kudüs'ü işgali sırasında 620 yıllarına kadar Hamam Bey idaresindeki Amad-Uniler Çoruh soluna geçerek Kaçkar Dağları'nın Karadeniz bazarındaki eteklerine yerleştiler.

b)Bu haberleri bu çağda yaşayan Muş Ahlat bölgesinden yetişme Mamikonlu Ohan'ın "Daron Tarihi"nden (Muş-Ahlat-Bitlis bölgesi) öğreniyoruz. Mamikonlu diyor ki; (V. Langlois tercümesi, son bölüm) Bizans Kayseri Herakliyus (623'te gemi ile Trabzon'a çıkıp asker toplayarak) İran Şahı Khusrev üzerine gelmeden, (620 yıllarında) Çoruh bölgesinde başbuğ olan Taştyan Bey'in kardeşi oğlu Hamam Bey ordusuyla Çoruh Irmağı'nı aştı ve Dampur/Tampur denilen şehri bozulup yıkılmış olarak geri aldı; burasını şenlendirerek canlandırdı. Bu yüzden buraya Hamam-Kalak (Hamam şehri) denildiği gibi yeniden yaptırmanın adıyla "Hamam'a Şen" de (Hamam-âbâd/Hamam şenliği) denildi.

c)661-788 yılları vakalarını yazan Ermeni Rahibi Gevond/Leonce (Şahnazaryan'ın Fransız tercümesi s.162) yukarıdaki haberleri tekrar ediyor. Gevond diyor ki; Amad-Uni soyundan Hamam Bey kendi boy ve takımıyla yerleşip şenlendirdiği eski Dampur/Tampur bölgesine kendi adını verdiği için Hamam-Şen diye anıldı."

Buna karşılık; Ermeni bir yazar olan Levon Haçikyan, 1996 yılında yayımlanan "Hemşin Gizemi" adlı çalışmasında¹¹ Hemşinlilerin, Arap yöneticilerin zulmünden kaçarak, Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altında, 789-790 yıllarında Khaldya'ya (Ermenice Khağtik'e) göç ettiklerini, orada Şapuh ve Hamam Amatuni'nin önderliğinde bir devlet kurduklarını ve o günden beri de bu bölgenin Hemşinlilerin ana yurdu olduğunu ifade ediyor.

Haçikyan,yine aynı eserinde¹² aradan yedi yüz sene gibi bir zaman geçtikten sonra, 1489 yıllarında Hemşin yönetiminin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından bahsediyor. Fakat, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi zor kullanarak ele geçirdiğini ve halka zulüm yaptığını iddia ediyor.

11) Levon Haçikyan, Hemşin Gizemi, Ermenice'den Çev. Bağdik Avedisyan, İstanbul 1996, s. 15

12) Aynı eser, s. 28-29

Haçikyan'a göre, bölge halkı Osmanlı yönetimi tarafından zorla Müslümanlaştırıldı.¹³ Fakat Hemşinliler, gelenek ve göreneklerini, dillerini yani Hamşen Ermenicesi diyalektiğini, şarkı ve şiirlerini günümüze kadar korudular ve korumayı da sürdürüyorlar.¹⁴

Ayrıca yazar, Hemşinlilerin kutladıkları Vartavar Bayramını da Ermenilerin binlerce yıldan beri kutladıkları tufanla ilgili bir Ermeni yortusu olarak anlatmaktadır.¹⁵

Haçikyan'ın iddiaları kabul edilebilir değildir. Çünkü, Hemşinlilerin kökeni ile ilgili verdiği bilgiler hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Hatta Hemşinlilerin Ermeni olduklarını anlatan diğer çalışmalardaki ifadeler de birbirini tutmamaktadır. Ayrıca, Levon Haçikyan'ın iddia ettiği gibi Hemşinliler Ermeni iseler, bu bilgiler bugüne kadar niye saklandı?

Osmanlı'nın zulüm yaptığı iddiaları da asılsızdır. Osmanlı'nın himayesinde yaşayan hiç kimse Osmanlıya zalim dememiştir. Yahudiler, Rumlar, Ermeniler Osmanlı'nın hoşgörüsünde ticaretlerini yapmışlar, istedikleri dinde ibadet etmişlerdir. Eğer Osmanlıdan din konusunda bir zorlama olsaydı, o zaman sadece Hemşinliler için değil, Osmanlı tebaasının hepsi için bir zorlama olurdu. Osmanlı'nın bölgedeki halka ne kadar adil davrandığı, padişah fermanlarında görülmektedir.(Bkz: Ek 1)

Hamşen Ermenicesi diyalektiğinin devam ettiğini söyleyen yazar; Batı Hemşin ağzında kullanılan, Göktürk Kitabeleri'nden Divan-ı Lügati-t Türk'e kadar birçok Türkçe kelimenin - ve bugün de Türkiye'nin muhtelif bölgelerinde aynı şekillerde kullanılan bir çok Türkçe kelimenin- bulunduğunu görmezlikten gelmektedir.

Son olarak "Vartavar, Ergenekon'dan günümüze uzanan Türk yayla geleneğinin bir devamıdır. Artvin'deki Kafkasör, Yusufeli Salıkvana ve Şavşat Ardanuç'taki Pancarcı şenlikleri, Sarıkamış Ağbaba şenlikleri ve onlarca örneğinden hiçbir farkı yoktur. Dini bir yönü yoktur."¹⁶

Hemşinlilerin Ermeni kökenden geldiğini iddia eden bir diğer çalışma Yuri Siharulidze ve arkadaşları tarafından kaleme alınan "Trabzon'dan Abhazyaya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih Ve Kültürleri" isimli kolektif bir çalışmadır. Bu eserde de;¹⁷ Hemşinlilerin Ermeni oldukları fakat 17. ve 18. yy.da İslâm'ı seçerek Müslümanlaştıkları ve bugün de Sünni-Hanefi mezhebine bağlı oldukları; yine de 20. yy.ın başlarına kadar Hıristiyan adetlerini ve Ermeni dilini bilenlerin olduğu anlatılıyor.

Bugün Abhazyaya'da ve Acara kıyılarında yaşayan ve kendilerini Hemşinli olarak tanımlayan Hıristiyan Ermenilerden bahsedilerek; Hemşinlilerin unutturulmaya çalışılan ve anlam ve fonetik olarak Lazca olan aile adlarından birkaç örnek veriliyor: tuta=ay, burba=gece kuşu, mutika=yunus balığı, tunti=ay, mushi=yıldız¹⁸

Hemşinlilerin Ermenice konuştuğunu iddia eden yazarlar batı grubu Hemşin ağzında kullanılan Türkçe kelimeleri görmezlikten gelmektedirler. "Batı grubu Hemşin ağzında hiçbir dönem Ermenice konuşulmamıştır ve dillerinde Ermenice'yi çağrıştıran bir özellik yoktur."¹⁹

Abhazyaya'da ve Acara kıyılarında yaşayan kişilerin ise Hemşinlilerle hiçbir etnik bağları yoktur. Bu kişiler, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla birlikte hareket ederek, Osmanlı'ya saldıran ve Türklerin tepki göstereceği endişesi ile Ruslarla birlikte Türkiye'den ayrılan Ermenilerdir.²⁰

13) Aynı eser, s. 37

14) Aynı eser, s. 40

15) Aynı eser, s. 69

16) A. Gündüz, a.g.e., s.156

17) Yuri Siharulidze ve diğerleri, Trabzon'dan Abhazyaya Karadeniz Halklarının Tarih Ve Kültürleri, Der. Ve Gürcüce'den Çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 1998, s. 70-71

18) Aynı eser, s.73

19) A. Gündüz, a.g.e., s. 152

20) Aynı eser

Ayrıca aile adı olarak Ermenice adlar kullandıklarını söylediği Hemşinlilere verdiği örnekler hep Lazca isimlerdir.

Bu arada, Hemşinlilerin Türk kökenli olduklarını anlatan bir başka çalışmaya yer vermek istiyoruz. Ali Rıza Saklı da internette yayımlanan “Hemşin’in Tarihi” adlı makalesinde Hemşinlilerle ilgili şu bilgileri veriyor:²¹

“Hemşin tarihinin belli bir bölümü hakkında herkesin mutabakatı vardır. Hemşinlilerin tarihi konusunda bir dönemi aydınlatan bu önemli tarih kesiti şu şekildedir: Amad-Unilerin beyi olan Hamam ve çok sayıdaki kadın, erkek ve çocuktan müteşekkil akrabaları göç ederek Hemşin'e yerleştiler. İşte bugünkü Hemşinlilerin ataları Hemşin'e adını veren bu kişilerdir.

Bu olaya ilişkin elde iki rahibin yazdığı kronikler vardır. Bunlardan ilki; Muş'taki Çanlı Kilise Papazı Mamikonlu Hohanes'in (V.Bab), 628'de biten “Daron Tarihi” (Muş-Ahlat bölgesi) adlı eseridir. Hohanes bu eserin sonunda diyor ki: Bizans Kayseri Herakliyus Sasanlı Şehenşahi II. Khosrov'a savaş açtığı sırada (626 yılında), Gürcü Beyi Vaştyan'ın Çoruh'u geçerek, (Balkar Dağları'nın kuzey yamacındaki) Dampur denilen şehri yıktığından, onun (kız kardeşinden doğma) yeğeni (Amadunili uruğu beyi) Hamam, bu şehri yeniden imar ederek, kendi adını verip Hamamaşen (Hamam-âbâd/Hamam'ın şenlendirdiği) dedi. Hemşin'in bundan önceki adı Dampur veya Tampur iken, 626 yılında Hamam Bey'in şehri imar etmesiyle yeni adı ilk şekliyle “Hamamaşen” olarak ortaya çıkıyor.

Buna karşılık, kroniğini 788 yılında yazan Gevond, bu haberi 160 yıl sonra olmuş gibi göstererek; “Yağmalanıp yoksul düşen çoluk-çocuklu on iki binden çok kimseler, boy beyleri Amadunili Hamam'ın öncülüğünde göçüp kaçarak Kol (Göle) üzerinden Tayk (Oltu-Narman) bölgesine vardılar; oradan da, kuzeybatıdan akarak Egeristan'a (Eceristan/Acara) Post Denizi'ne (Karadeniz'e) karışan Akapsis'i (Çoruh'u) geçtiler. Bunu haber alan Bizans Kayseri IV. Konstantin (780-797), onları ülkesine yerleştirerek, onlara verimli topraklar verdi.” demektedir.

Her iki anlatımda verilen tarihler arasında 160 yıl gibi bir zaman dilimi olduğu halde, her ikisinde de Amadunili Hamam Bey'in göçünden bahsedilmektedir. İki kronik arasında böylesine bir zaman farkı olması yazarlardan birinin hata yapmış olduğunu akla getirmektedir. Bununla birlikte, anlatımda Acara'dan bahsedilmesi sebebiyle olsa gerek, Kırzioğlu, Gevond'un anlattığı 160 yıl sonraki olayın Hopa'nın koyuncu Hemşenlilerine ait olabileceğini söylüyor.

Bu iki tarihi kaynağı değerlendirdiğimizde, Kırzioğlu'nun bildirdiğine göre Mamikonlu Hohanes'in kitabı 628 yılında bitmiş ve 626 yılına ait bir bilgiyi vermektedir. Hohanes'in 789-790 tarihlerinde meydana gelecek bir olay hakkında 160 yıl önceden bilgi vermesi söz konusu olamayacağına göre, Gevond ya tarih hatası yapmaktadır, veya Hopa yöresine gelen Hemşinlilerin göçü ile Hamam Bey'i karıştırarak yanlış bilgi vermektedir.”

Hemşinlilerin Ermeni olduğunu iddia eden tezlere, Peter Alford Andrews'un “Türkiye’de Etnik Gruplar” adlı kitabından bahsederek devam edelim. Andrews bu kitabında Hemşinliler için şunları söylüyor:²²

“Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Hemşinli olarak adlandırılan bir halk topluluğu vardır. Kendilerine doğuda Homsetsi, batıda Hemşinli derler.

Grup kimliğinin etnik yapısı hakkında yeterli bilgi yoktur. Doğudaki grupta dil belirleyicidir. Fakat bu Ermeni kökenin kabul edildiği anlamına gelmez. Bugün tamamen Türkleşmiş olan batıdaki grup kendilerinin Ermeni kökenden geldiğini reddeder. Bu grupların

21) Ali Rıza Saklı, “Hemşin’in Tarihi”, <http://www.geocities.com/karadenizim/hemsintarihi.html>, 17.05.2004, s. 1-2

22) Peter Alford Andrews, Türkiye’de Etnik Gruplar, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, 1992, s. 181-182

Lazlarla fazla sosyal ilişkileri yoktur. Bölgenin coğrafi yapısı, çevredeki diğer topluluklar gibi Hemşinlilerin de izole bir yaşam sürmesine izin verir.”

Peter Alford Andrews’un görüşleri incelendiğinde Hemşinlilerle ilgili şu noktalarda ayrıntılar görülmektedir:

I) Andrews, etniklik kavramına bir açıklık getirmemektedir. Dilden hareket ederek kimlik arayışına girmişse de, Ermeni kökenin kabul edilmediğini kendisi de belirtmiştir.

II) Andrews, Hemşinliler hakkında bir soy kütüğü ortaya koymamaktadır.

Hemşinlilerin Ermeni olduklarını ifade eden Hale Soysü ise; “Kavimler Kapısı” adlı çalışmasında şunları söylüyor:²³

“Hemşinlilerin ataları olduğu tahmin edilen Partlar, ilk çağlarda büyük bir devlet kurarak, Doğu Anadolu ile Hazar Denizi’nin güneyine ve batısına yayılmışlardı. M.Ö. 150’li yıllardan itibaren Partlarla Romalılar arasında büyük çatışmalar oldu. O dönemde bölgede yaşayan Ermeniler, Partlarla Romalılar arasındaki düşmanlıktan yararlanmaya çalıştı ve çoğunlukla Partların yanında yer aldı. Partlara kız veren ve onlardan kız alan, zaman içinde kaynaşan Ermeniler, bazen Romalıların bazen de Partların vasalı olan kralların yönetiminde yaşadılar. Bu vasallar, Ermenilerin Arsaklı sülalesi ile Part kökenli krallara dayanıyordu.

Sonraki yüzyıllarda pek çok savaflara sahne olan Ermenistan’da, Araplar döneminde üçü Bagrat soyundan biri de Ardzuruniler soyundan olmak üzere dört Ermeni Krallığı kuruldu. 11. yy.da Selçuklu akınlarına dayanamayan Ani Bagratlıları ve Ardzuruniler, ülkelerini Bizans’a bıraktılar. Kars Bagratlıları, başkentleri Kars’ı Alparslan’a teslim ettiler. Merkezi Lari’de bulunan Taşirk Bagratlıları, 1064 yılında Selçuklu korumasına girerek İslâmiyet’i kabul ettiler ve uzun süre yaşadılar. Daha sonraki yıllarda bu Ermeni kökenli Müslümanların, Bizans-Selçuklu savaflarından ya da Moğol saldırılarından kaçarak şimdiki Hemşin bölgesine yerleştikleri düşünülebilir.”

Hemşinlilerle ilgili dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki; Hale Soysü’nün kitabında da yazıldığı gibi Arsaklı Hanedanı’nın Ermeni kökenli olduğu iddiaları vardır. “Bu devlete her ne kadar Ermeni Krallığı denmişse de, halkının ve hanedan ailesinin Asyalı oldukları anlaşılmaktadır. Bu devlete Ermeni Krallığı, halkına da Ermeni denmesinin sebebi; bölgeye verilen ARMENİ (Yukarı Memleket) adından olsa gerektir.”²⁴

Birmingham Üniversitesi, İslâm Tarihi Profesörü Anthony Bryer de, Hemşinliler hakkında şunları söylemektedir: Ermeni Bagratlı Krallığı, Hemşinlileri Ermenileştirmek için 7. ve 11. yy.larda büyük uğraşlar vermesine rağmen, yöre halkı kimliğini kaybetmemiştir. Yani bölgede Türkleştirme olmamış, aksine zorlama ile Ermenileştirme olmuştur.²⁵

Profesör Laszlö Rasonyi ise; Türklerin, Ön Asya’da Yunanlılardan daha önce bulduklarından bahsediyor. Türklerin eski çağ tarihinin sonuna kadar Helenleşerek Hıristiyanlaştıklarını ve Helen görünümünde kaldıklarını anlatıyor. Fakat daha sonra İslâmiyet’in çıkışı ile Türkler Müslüman olurlar; Helen görüntüsünü kaybederek asıllarına dönerler ve tekrar Türk kimliklerini kazanırlar. Yani Laszlö Rasonyi, Türk tipinin Küçük Asya’da (bugünkü Türkiye’de) ilk çağlarda da olduğundan söz eder.²⁶ Bu bilgi de bize Anadolu’nun İslâmiyet’ten önceki coğrafyası ile ilgili ciddi bir fikir vermektedir.

23) Hale Soysü, Kavimler Kapısı, İstanbul 1992, s. 125-126

24) Sadi Koçaş, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, Ankara 1967, s. 26

Aynı eserin dipnotundaki açıklamada ise; şunlar ifade edilmiştir: Bu sülale tarihte iki kol halinde yaşamıştır; Küçük Arsaklılar ve Büyük Arsaklılar. Küçük Arsaklılar Hazar Denizi ile Fırat Nehri arasına hükmetmişlerdir. Büyük Arsaklılar ise, Horasan-İran-İrak bölgesinde (M.Ö. 255-M.S. 226) yaşamışlardır. Dede Korkut Oğuznamesi her iki sülalenin de Orta Asyalı olduğunu yazar.

25) Anthony Bryer, Çepniler, (ş.y.) 1962, s. 193; Zik. Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize, Ankara 1993, s. 36

26) Prof. Dr. Laszlö Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1996, s. 195

Son olarak Hemşinlilerin kökenini anlatan çeşitli rivayetlere yer vermek istiyoruz. Bunlardan ilki şöyledir:

“Hemşinli yerlilerin anlattıklarına göre, ulu ataları, Erzurum-Kars bölgesinden bütün hayvanları ve oymağı ile Atine'nin (Pazar) dağlık köylerine gelip yerleşen Ham/Hem ve Şen/Şin adlı iki kardeş imiş. Bunlar Hıristiyan ve Ermeni Kilisesi'ne (Düz Ermeni Mezhebi'ne) bağlı imişler. Çoruh ile Karadeniz arasındaki Kaçkar Dağları'nın denize bakanında ve dere başlarındaki köylerde yerleşen bu iki kardeşin zamanla soyu çoğalıp artmış ve dört ve kola ayrılmışlar: 1)Ekinci ve bağcı olan Atine (Pazar) Hemşinliği 2)Viçe Hemşinliği 3)Abu Hemşinliği ki, bunlar çok eskiden Müslüman olmuşlardır. 4)Çoğunluğu koyuncu ve yaylacı olan Hopa Hemşinliği ki, bunlar da daha sonra Müslüman olmuşlardır.”²⁷

İkinci rivayet şöyledir:

“Hemşinlilerin uzak ulu ataları Ham/Hem ile Şen/Şin adlı iki kardeş Kars'ın doğusundaki eski Ani Vilayeti bölgesinden şimdiki Hemşenliğe gelip yerleşmişlerdir. O zaman Hıristiyan dininde imişler; Çoğalıp artmışlar ve sonradan buralara İslâmiyet yayılınca, bu güzel ve doğru dine girmişler.”²⁸

Bu rivayetlerde ise, kimlik konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Sadece Hemşinlilerin önceleri Hıristiyan oldukları daha sonradan da İslâmiyet'i kabul ettikleri söylenmektedir.

Bizim tezimiz Hemşinlilerin Müslümanlıktan önce de Türk olduklarıdır. Kırzioğlu, “Çoruh ile Karadeniz arasında dağlık, ormanlık, at, araba işlemez sahada oturan ve Eski Çağ ile Orta Çağ tarihine ait, önemli kavmi ve lisanî hususiyetlerle folklor varlıklarını muhafaza ettiklerini” ifade ettiği Hemşinliler üzerine inceleme yaparken, tarihi çerçeve içinde Hemşinlilerin aslımı gerçek olarak teşhis etmektedir. Kırzioğlu, yazısının bir yerinde esas Hemşinlilerin kendilerine “Hemşenli” dediklerini kaydettikten sonra, “Sakalar ile onların torunları Arsaklı Türklerinden kalan bir boyun hatırasını taşıyan on dört asırlık Hemşen adı, yalnız başına bile Anadolumuzun Karadeniz dağlarının denize bakan eteklerinde İslâmlıktan önceki Türklük varlığını tanıttak üzere güzel bir vesika mahiyetindedir.” demektedir.²⁹

Hemşin adı Doğu Türkistan'da da bulunmaktadır. Hemşin bölgelerinde görülen Tecina, Ayder, Kaçkar, Gökçedere, Çapan Dağları, Anzer, Vartaşen, Lori Deresi, Çöçö, Bulakşen, Tat, Çat, Tobira, Çakesli, Zaga (Zuga) Barhal Dağı'nın birer adaşı mevcuttur. Sadece bu isimler dahi bize, Hemşinlilerin geldikleri coğrafyayı belirtmektedir.³⁰

Hemşinliler, koyuncu ve yaylacı Türkmenlerdir. Daha çok hayvancılıkla geçimlerini sağlarlar. Yörede tarım alanlarının az oluşu, zirai ürünlerin coğrafi şartlardan dolayı sınırlı olması (çay, mısır gibi) ve sanayi kuruluşlarının gelişmemiş olması, Hemşinlilerin göç etmelerine sebep olmaktadır.

Türkiye-Rusya sınırının açık olduğu dönemlerde Hopa Hemşinlilerinin her iki tarafta evleri, arazileri vardır. Fakat 1938 yılında sınırlar aniden kapanınca Hopa Hemşinliğinin üç köyü Rus tarafında kalmıştır.³¹ Diğer tarafta kalan Hemşinliler “15 Kasım 1944 tarihinde Ahıska Türkleri'yle birlikte sürgüne gönderilmişlerdir. Zira bu tarihte bir kış gecesi 200'den fazla köyde ve kasabada yaşayan binlerce insan, birkaç saat içinde ocağından sökülerek yük ve hayvan vagonlarında Sibiryaya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürülmüşlerdir.

27) M. Fahrettin Kırzioğlu, a.g.m., s. 76-77

28) Aynı makale, s. 77

29) İsmail Akay, “Hemşin-Ortaköy Meselesi”, Hemşin Dergisi, Yıl:8, S. 5, İstanbul Nisan 1969, s. 42

30) A. Gündüz, a.g.e., s. 52

31) A.Gündüz, aynı eser, s. 143

31 Temmuz 1944 tarihli “Devlet Savunma Komitesi”nin gizli kaydıyla kaleme alınan kararının altında Gürcü diktatörü Stalin’in imzası bulunmaktadır. Bu karar: ‘Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka reyonlarıyla Acaristan Özerk SSC.’den Türk, Kürt, Hemşinli olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan 40.000’i Kazakistan SSC.’ye, 30.000’i Özbekistan SSC.’ye ve 16.000’i de Kırgızistan’a tahliye edilsin.’ emriyle başlıyordu. Tahliyenin SSCB Halk İç İşleri Komiseri Beriya tarafından gerçekleştirilmesi isteniyordu. Stalin bu sürgünü, Kars ve Ardahan’ı Gürcistan’a ilhak etmek için bir hazırlık mahiyetinde gerçekleştirmiştir. Burada dikkati çeken bir diğer nokta da, bu bölgeden ‘Türk, Kürt ve Hemşinli’ adı verilen bütün ahalinin sürülmesidir. Bu unsurlar Türkiye taraftarı olduğundan Stalin bunlara güvenmiyor; onları tehlike olarak görüyor; bu bölgeyi kendine göre güvenli hale getirmek istiyordu.”³²

Neticede, Hemşinliler bu bölgeye isimleri ile birlikte gelmişlerdir ve Hemşin adını gururla kullanmaktadırlar.³³

Hemşinlilerde öteden beri Türklüğe özgü şu vasıflar görülür: yaylacılık, ekmek-yemek pişirmede “tandır”, kaval ve tulum çalgıları, horon, Nevruzlarda aşure pişirme adeti, erkeklerde körukü şalvar/zıpka, kadınlarda şal-kuşak bağlama, çok sağlam aile bağları vs.³⁴

2) Hemşinlilerin Coğrafi Yayılışı

Hemşinlilerin yaşadığı bölgenin coğrafi şartları göz önüne alınırsa, Türkiye’de bu bölgenin en çok göç veren yerlerden biri olduğu görülecektir. Böylece Hemşinlilerin yaşadıkları yerleri şu şekilde özetleyebiliriz.³⁵

“Türkiye’deki Hemşinliler iki gruba ayrılmaktadır. Batı grubu Hemşinliler Çamlıhemşin, Hemşin ve Rize’de, Büyükdere, Fırtına, Piskale ve Abiviçe Çayları boyunca; doğu grubu Hemşinliler ise Doğu Karadeniz’in doğusunda Hopa ve Kemalpaşa yöresinde yaşamaktadırlar. Rusya topraklarında kalan Hemşinliler ise Stalin döneminde Orta Asya içlerine sürülmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nin son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında batı bölgelerine yoğun bir göç yaşayan Hemşinliler de Çarşamba, Fatsa, Terme, Ladik, Sürmene, Sakarya merkez, Karasu, Kocaali, Bolu’da Akçakoca ve sonradan il olan Düzce’de nüfus yoğunluğuna sahip köylerde yaşamaktadırlar. Geçimlerini hayvancılık ve gurbetçilikle sağlamaktadırlar. Karadeniz Bölgesi’nde Lazlar deniz kıyılarındaki topraklara sahip olup, daha çok deniz ürünleri ile geçimlerini sağlarken; komşuları Hemşinliler dağ köylerini tercih etmişlerdir.”

C) HEMŞİNLİLERDE DİL ÖZELLİKLERİ

1) Batı Hemşin Ağzı

Hemşinlilerin batı ve doğu grubu olarak ayrılmalarında belki de en önemli özellik “dildir” denilebilir. Batı Hemşin grubunun dilinde Türkçe kelimeler çok fazla yer tutarken, Doğu Hemşin grubunda bu özelliğe pek rastlayamamaktayız. Batı Hemşin şivesinin konuşulduğu yerler ve bu şivenin özellikleriyle ilgili şunları söyleyebiliriz:³⁶

32) “Ahıska ve Ahıska Türkleri”, Türkler Ansiklopedisi, C. 20, Ankara 2002, s. 525-526

33) A. Gündüz, a.g.e., s. 52

34) (Y.Y.), Çamlıhemşin, IV. Dağ ve Yayla Şenliği Tanıtım Kitapçığı, 1993, s. 7

35) A. Gündüz, a.g.e., s. 54

36) A. Gündüz, aynı eser, s. 65-87

“Hemşin bölgesinde batı grubu olarak adlandırdığımız Rize ilinin Fındıklı, Ardeşen, Çamlıhemşin, Pazar, Hemşin, Çayeli ilçelerinin merkez ve Hemşin kökenli köyleri ile aslen buralı olup bu yerlerden Trabzon’un Sürmene; Samsun ilinin Çarşamba, Ladik, Terme; Düzcü’nün Gümüşova, Konuralp; Bolu’nun Akçakoca; Sakarya’nın Karasu, Kocaali, Ortaköy ilçeleri ve bu ilçelere bağlı yerlerdeki Hemşin kökenli insanların ikamet ettiği yerlerde konuşulmaktadır.

Batı Hemşin grubu komşuları Lazlardan ayrı bir şivede konuşmaktadırlar. Konuştukları dilde sanılanın aksine Türkçe dışı olarak sınıflandırabileceğimiz kelime adedi çok azdır. Mahalli kelimeler incelendiğinde çörten, mertek, petek örneklerinde olduğu gibi birçok kelimeye Osmanlı kaynaklarında, Divan-ı Lügati-t Türk’te, hatta Orhun Abideleri’nde dahi rastlanmaktadır.

Ermeni dil bilimci Acaryan, Batı Hemşin’de kullanılan Türkçe dışı kelimelerden suni bir Hemşin dili oluşturmaya çalışmış; bu amaçla iki ciltlik bir sözlük hazırlamıştır. Bugün de gördüğümüz bir husus, bir çok Türk akademisyenin Acaryan’ın bu çalışmasından bilinçsizce yararlandığıdır.

Burada bir hususu ifade etmek gerekir ki; %60 oranında kökeni belli olmayan bir dil olan Ermenice’nin Türkiye’nin muhtelif bölgelerinde kalıntılarının olduğu muhakkaktır. Nitekim Doğu Anadolu bölgemizde yaşamış olan Ermenilerden kalma olup günümüzde de kullanılan 200 civarında kelimenin bulunduğunu “Erzincan Tarihi”nden öğrenmekteyiz.

Erzincan Tarihi’ndeki açıklamalara göre Petersburg Akademisi’nin yayımladığı, “Kürtçe-Rusça-Almanca Lügat” kitabında Kürt Türkçesi “çeşitli etkiler altında kalmış bir kelimeler grubu” olarak ifade edilmiş ve buna ait istatistik de verilmiştir.

Kürt Türkçesi aşağıdaki karışımından meydana gelmiştir:

<u>kelime adedi</u>	<u>dili</u>
3080	Türkçe ve eski Türkmençe
2000	Yeni Arapça (Türkçe’de kullanılan)
1240	Zend
1030	Yeni Farsça
370	Eski Pehlevi
300	Asıl Kürtçe (Proto Türkçe)
220	Ermenice
108	Geldani
20	Gürcü
60	Çerkezce
.....
8428	toplam

Burada asıl Kürtçe olarak görülen 300 kelime büyük ölçüde menşei belirlenemeyen kelimelerdir. Normal konuşma dillerinde 1600-3000 kelime kullanıldığına göre Kürtçe’de 7500 kelimenin bulunduğu iddiaları abartmadır. Batılı ve Türkiye’deki bölücülerin en büyük kürdolog dedikleri Evliya Çelebi, Kürtçe’de 12 ayrı şivenin olduğunu ve bunların birbirleri ile anlaşabilmeleri için tercümana ihtiyaç duyduklarını anlatmaktadır.

Bir an için dil bilimcilerin çalışmalarını bir kenara bırakıp, Acaryan’ın Ermenice olduğunu iddia ettiği, Batı Hemşin ağzında kullanılan kelimeleri günümüz Ermenicesi ile karşılaştıralım. Batı Hemşin grubunca kullanılan ve Ermenice kökenli olduğu iddia edilen kelimeler günümüzce hiçbir Ermeni tarafından bilinmemektedir. Yaklaşık 200 kelimenin (örnek olarak Acaryan’ın da sözlüğünde kullanılan kelimelerin) Ermenice karşılığı sorulan hiçbir Ermeni vatandaşı, bu kelimelerin Ermenice karşılığını söyleyememiştir. Ermeni vatandaşlarından bazıları bu kelimelerden bir kısmının ölü Ermenice kelime olduğunu ve bugün Ermenistan dilinde kullanılmadığını söylemişlerdir.

Aşağıdaki listede Batı Hemşin grubunca kullanılan kelimelerin Türkçe ve yabancı kaynaklardaki karşılıkları verilmiştir. Listenin özetlenmesinden; Batı Hemşin grubunca kullanılan kelimelerin yer ve sülale adları dışındakilerin tamamına yakınının Türkiye'nin muhtelif yerlerinde aynen ya da değişik bir şeklinin kullanıldığı görülecektir.”

- ablak: geniş yüzlü
abula: abla (Kazak Türkçesi'nde: apa, Azeri Türkçesi'nde: büyük bacı) abula: Dinar, Afyon, Maçka, Çayeli, Güneyce (*D.S., C.1, s.3)
ağıl: koyun yatağı (**D.L.T., C.1, s. 19,73) (Türkmen, Kırgız ve Özbek Türkçelerinde de ağıl olarak geçer.)
ağırşak: iğın altına takılan, ip bükmede kullanılan konik ağaç (D.L.T.'te ağırşak olarak geçer.)
ağu: zehir
ahorak: hayvan gemi
alma: elma (Bütün Türk şivelerinde alma olarak geçer.)
anğlamak: anlamak (Kuman Türkçesi'nde aynı şekilde kullanılır.)
anğut: ördeğe benzer bir kuş (D.L.T.'te anğit olarak geçer.)
anık: yemeğe katılan salça ve yağda kavrulmuş soğan (D.L.T.'de anuk olarak geçer.)
arek: arık, zayıf (Kıpçak Türkçesi'nde aynı şekilde kullanılır.)
aşut/aşıt: geçit
avlu/havli: balkon (Gagavuz Türkçesi'nde aynı şekilde kullanılır, Yunanca'da aule olarak geçer.)
ayrı seçilik etmek: ayrı tutmak (Azeri Türkçesi'nde aynı şekilde kullanılır.)
azu: azık (Kuman Türkçesi'nde de kullanılır.)
badiya: ağzı dar, dibi geniş büyük boy bakır tencere ya da yağ kabı (D.L.T.) Şebinkarahisar, Alucra, Şiran, Şaşat, Pazar, Mollaveys, Çamlıhemşin (D.S., C. 2, s. 470)
bayah: az önce (Azeri Türkçesi'nde de geçer.)
bazlama: bir çeşit dürüm
bebuğ/buliğ: yeni bebek
bedro/vedro: su kovası (Gagavuz Türkçesi'nde aynı şekilde kullanılır.)
bildır: geçen yıl (Kazak ve Gagavuz Türkçelerinde biltır olarak geçer.)
bişi: yağda pişirilen bir çeşit lokma (Azerbaycan ve Kıpçak şivelerinde: pişi)
bolaki: ola ki (Çağatay Türkçesi'nde de aynı şekilde kullanılır.)
bulma: oda (Başkurt Türkçesi'nde: bulma, Kazak Türkçesi'nde: bölme, Azeri Türkçesi'nde: otağ)
bülüg/büleg: kız çocuğu (Başkurt Türkçesi'nde hediye anlamına da gelir.)
cakgkil/cakel: solucan
cazi: 1)cadı 2)mecaz anlamda kurnaz (Farsça'da: cadı)
cerek: çit ağacı, Eski Türklerde kaburgaya denmekteydi.
cereme: bedel ödeme (Gagavuz Türkçesi'nde: cerem)
cıbın: sinek (Kazak Türkçesi'nde aynı)
contuk: kertik (Gagavuz Türkçesi'nde: çontuk)
çaça: dutun şırası alındıktan sonra kalan posası (Kıpçak Türkçesi'nde aynı) Şavşat, Ardanuç
çalaçula: beceriksiz, dağınık
çalpala: çalkalamak (Gagavuz Türkçesi'nde aynı)

*D.S. : Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 12 cilt, TDK Yayını, sayı 211/1-12, Ankara

** Divan-ı Lügati-t Türk “D.L.T.” olarak kısaltılmıştır.

Besim Atalay, Divan-ı Lügati-t Türk Tercümesi, Ankara 1986

çapula: deriden yapılmış ayakkabı (Gürcüce)
çatma türkü: iki kişinin karşılıklı olarak söylediği türkü
çegil: çakıl (D.L.T.'te "çiğil" bir Türk boyu olarak geçer. Kazak Türkçesi'nde: şagil)
çermik: ılıca (Ermenice: çermug)
çıbık/çibuk: çubuk (Kuman Türkçesi'nde aynı)
çimmak: yıkanmak (Desti Kıpçak Türkçesi'nde aynı şekilde kullanılır.)
çor: veba hastalığı (Kıpçak Türkçesi'nde aynı)
çörten/çortan/çortuk: pınar veya damdan su akıtan ağaç veya teneke oluk; Afyon, Tokat, Yozgat, Mersin, Isparta, Samsun, Malatya, Gaziantep (D.S., C.3, s. 1293)
dalda: gölgelik yer
darlanmak: canı sıkılmak; Isparta, Burdur, Bolu, Keşap, Rize, Aşkale, Refahiye (D.S., C. 4, s. 1371)
devdeve: münakaşa (Kazak Türkçesi'nde: dav-davay)
dibek: havan (Soku olarak da geçer.)
düge: anaç olmamış inek
dürük: buruşuk (Gagavuz Türkçesi'nde aynı)
egi: iki
el: yabancı (Kuman Türkçesi)
encami: madem ki
evede: acele
felamur: ıhlamur (Hopa Hemşinliğinde: lohi)
fistan: elbise (Gagavuz Türkçesi'nde aynı, İspanyolca'da: fustan)
fut: içi çürük (Kıpçak Türkçesi'nde: puk, Azeri Türkçesi'nde: puç)
gegma: büyük güğüm; Kaptanpaşa (D.S., C. 6, s. 1970)
goc'gomer: kalın kısa palto, gocuk
gog: kel (Saka Türkçesi'nde aynı)
gön: deri
güvegi: damat (Kıpçak ağzında: küdegi)
haçan: ne vakit, ne zaman; İspir, Trabzon, Rize, Artvin, Tokat, Ordu, Ahıska, Posof, Ermenek, Muğla (D.S., C. 6, s. 2248)
hayva: ayva (Kerküklüler, Mısır Kıpçakları ve Özbekistanlılar da kullanmaktadır.)
helbet: elbette (Gagavuz Türkçesi'nde: elbet)
heybe: Arapça: aybe, Gagavuz T.'nde: hebe
hod-venik: Hemşin botu
hus/us: akıl
ig: ip bükmeye yarayan alet (D.L.T.'te yig olarak geçmektedir.)
ilan: yılan (Kuman Türkçesi'nde aynı)
işluk: iç gömleği; Afyon, Denizli, Kahramanmaraş, Bitlis, Muğla, Giresun, İzmir, Ankara, Çankırı, Gaziantep (D.S., C. 7, s. 2506)
itmiş: yitmiş (Kuman Türkçesi'nde aynı)
kadin: fiçi
kahnak: küçük sepet; Kaptanpaşa, Çayeli (D.S., C. 8, s. 2506)
kancoloz/gancoloz: çocukları korkutmak için uydurulan hayali yaratık
katuk: katık (Azeri Türkçesi'nde de kullanılır.)
kavut: kavrulmuş buğday (D.L.T.'te buğday içkisi olarak kullanılmaktadır.)
kekeç: kekeme (Kazak dilinde: kekeş)
kerevet: divan (Gagavuz Türkçesi'nde: kirivat, Yunanca'da: kirivati)
kertük: ağaçta açılan gedik (D.L.T.'te de kertük olarak geçmekte ve gedik anlamına gelmektedir.)
kibi: gibi

kolan: eşek semeri (D.L.T.'te yabancı eşek olarak kullanılmıştır.)
konşi: komşu (Kuman Türkçesi'nde aynı)
korgan: korunaklı yer (Kazak ve Uygur Türkçelerinde aynı)
köynak: gömlek (Tüm Türk şivelerinde köynek)
kutik/kotik: manda yavrusu
lazut: mısır; Kaptanpaşa, Zara, Amasya, Posof, Kerkük, Bayburt (D.S., C. 9, s. 3073)
lolok: fasulye tanesi
maran: baraka
maraz: hastalık (Gagavuz Türkçesi'nde aynı, Arapça: merez)
Mec'ovit Yaylası: Hala Deresi ile Fırtına Deresi arasında bir yayla
meleskur: karışık renkli taş (Bulgar Türkçesi'nde aynı)
minci: çökelek; Rize, Bafra, Çarşamba, Kaptanpaşa, Ardanuç (D.D., C. 9, s. 3200)
mor: çilek (Orta Asya Türk topluluklarında küçük kiraz ve vişneye "çiye" ya da "çige" denmekte idi. Muhtemelen dilimize bu şekilde girmiştir.)
mundar: yemesi sakıncalı olan (Farsça'da: murdar)
nacak: küçük balta
naxır: hayvan sürüsü (Balıkesir'de, Bursa'da, Manisa'da, Bitlis'te, Gaziantep'te, Kerkük'te ve Türkiye'nin bir çok yerinde kullanılmaktadır.)
nuğut: nohut (Kıpçak ağzında da nohut görülmektedir.)
ocgan: çatı katı
orok: çakıllı yer
otarmak: otlatmak (Kuman Türkçesi'nde aynı)
ögür: hayvanda yaş (D.L.T.'te koyun, geyik gibi hayvanların toplu olarak bulunmasına denmektedir.)
palah/palak/palağı: ayı yavrusu; Rumeli göçmenleri, Şebinkarahisar, Yusufeli, Narman, Suşehri (D.S., C.9, s. 3382)
peçuş: koşmak (Özbek Türkçesi'nde aynı)
peğliş olmak: imrenmek
pıçak: bıçak
pınğar/göze: pınar (Eski Türkçe'de: bulak, Kıpçaklarda: mınğar)
pisik: kedi
pord: göbek, karın (Uygur Türkçesi'nde aynı)
puncuk: boncuk
purçuk: çok yapraklı ince dal (D.S., C.9, s. 3487)
reyka: mertek (Azeri Türkçesi'nde aynı)
sançmak: saplamak (Tacik Türklerinin kullandığı bir kelimedir.)
sazak: soğuk, keskin esinti
sebi: küçük çocuk (Azeri lehçesinde ve tüm Türk lehçelerinde)
seki: divan (Kuman Türkçesinde sekü olarak kullanılmaktaydı.)
selinti: moloz
sinor: sınır
şapalak: şamar (Kazak dilinde de şapalak olarak geçmekte ve alkış anlamına gelmektedir.)
şar: baş örtüsü, poşu; Rişvan, Cihanbeyli (D.S., C. 10, s. 3574)
şim/şin: eşik (Kaşgar Türkçesi'nde aynı)
şişek: bir yaşında dişi koyun
talak: dalak
tat: ayağın alt tabanı (Erzincan, Van, Muş, Rize, Artvin, Malatya, Sivas, Konya, Bitlis, Şanlıurfa...) (teti etmek/teti yürümek: Kahramanmaraş, Gaziantep, Hatay)
tatuş etmek/ tatuşlamak: ellemek

tebû: kuş tüyü
tekmük: tekme
tekum: koşum takımı
tıska: küçük soğan (Eski Türkçe’de de tıska, sıska ve kabalak olarak kullanılmıştır.)
toklu: iki yaşında erkek koyun (D.L.T., C. 1, s. 106)
tukan: sedir
tuluk/tuluğ/tulum: peynir, pekmez, yağ vb. şeyler koymaya yarayan, yayık olarak kullanılan deri
tütünlük: tüten ocak adedi
urba: elbise
uşak/uşşak/devşak: erkek çocuk, çocuk; Kastamonu, Çankırı, Erzincan, Gaziantep, Yozgat,...(D.S., C. 11, s. 4044)
varel: fiçı
xaşıl: undan ve tereyağından yapılan yemek
xurç: samanı bağlamak, küçük heybe anlamında da kullanılır.
yağlık/yağluk/yaylıh: mendil, havlu (Hemen hemen Türkiye’nin bütün bölgelerinde aynı şekilde kullanılır.)
yal: hayvan yemeği
yarma: yarılmış odun
yaşmak: kadın baş örtüsü (Mısır Kıpçak dilinde de aynı şekilde kullanılır.)
yessir: esir
yüksük: yüzük (Kıpçak Türkçesi’nde de geçer.)
zuğa/zoğa: yamaç (Saka Türkçesi’nde aynı)
zukan/zükon: nezle; Gölköy, Erzincan, Şavşat, Burdur (D.S., C. 11, s. 4400)

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, Batı Hemşin grubunda konuşulan kelimeler, Türkiye’nin bütün bölgelerinde konuşulan kelimeler olup, içinde Ermeniceyi çağrıştıran bir özellik yoktur.

Mesela Gaziantep’te bu kelimelerin hemen hemen hepsi aynı orijinaliğiyle kullanılmaktadır. Birbirinden farklı iki coğrafyada aynı kelimelerin konuşulması bir tesadüf olamaz. Bu kelimeler Hemşin’de ve Anadolu’da Türk varlığının birer izleridirler.

2) Doğu Hemşin Ağzı

Doğu Hemşin ağzı Hopa’da konuşulmakta olup, bu grup Hemşinlilerin dil özellikleri şöyle sıralanabilir:³⁷

“Hopa Hemşinliğinin dil özellikleri Batı Hemşin grubundan çok farklılıklar göstermektedir. Batı Hemşinlilerin konuştuğu Türkçe’de yabancı kökenli kelime hemen hiç yokken, Doğu Hemşinlilerin konuştuğu dilde Ermenice, Abaza ve Çerkez dillerinden toplama bir dil oluşturulduğunu görüyoruz. Bu dil üzerinde sınırlı sayıda yapılan araştırmaların ortak noktası olarak, bu dilde %20 dolayında Ermenice kelimenin varlığından bahsedebilir.

Bu iki toplumun dillerinde görülen bu farklılığı, yaşadıkları sosyal hayat ve fiziki coğrafyada aramak gerekir. Batı Hemşinliği daha çok kapalı bir hayat sürmüştür. Hemşin kadınının giydiği elbisenin bugüne kadar değişim göstermeden gelmesi bu kapalı coğrafyanın ürünüdür.

Laz-Hemşinli sürtüşmesi doğu grubu Hemşinliğinde daha fazladır. Hopa Hemşinliğinin komşusu olarak Lazlardan başka Ermeniler ve Çoruh’un doğu yakasında Gürcü, Abaza ve

37) Aynı eser, s. 87-96

Çerkezler mevcuttur. Ermenilerin bir alfabetesi ve kendilerine ait bir kiliseleri vardır. Yarı konar-göçer Hemşinlilerin dillerinde Gürcü ve Laz dillerinin hiç etkisinin olmamasına rağmen; Ermenice, Abaza ve Çerkez dillerinin etkisinin çok olması, Hemşinlilerin Ermeni kilisesine bağlı olmaları ve bu toplumlarla daha fazla ilişki içinde olmaları ile izah edilebilir.

Dikkat edilmesi gereken bir husus da, Hemşin dilinde görülen Ermenice kökenli kelimelerin Hemşinlilerle etnik hiçbir bağı olmayan Poşaların konuştuğu dille örtüşmesidir. Hemşinlilerle köken olarak ve kültür olarak hiçbir bağı bulunmayan konar-göçer Poşaların da aynı kelimelerle konuşması tesadüf değildir. Artvin’de, Van’da ve Sivas’ta konar-göçer olarak gördüğümüz Poşalar; Çamlıhemşin yöresinde hiç yoktur. Onların da kendilerine has bir dilleri vardır. Ancak bu dil de anadil gruplarına dayandırılmamaktadır. Dil bilimcilerin “özel dil” ya da “grup dili” adını verdikleri dillerdendir. Daha çok konuşulan sözcüklerin bozulmasından oluşmuştur. Değişik yerlerde gezen grupların kendi aralarındaki konuşmaları başkalarının anlamaması zaruretinden doğmuştur. Bir dil birliği yoktur.

Sonuç olarak Doğu Hemşin ağzında bir çok kelime Ermeni, Abaza ve Çerkez dillerinden alıntı olsa da; bu alıntı zorunluluktan, bir ihtiyaçtan, bir çok konar-göçerin yaşadığı gizli konuşma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Kendileri ile hiçbir etnik ve coğrafi bağı olmamasına rağmen, Doğu Hemşin grubunun dillerine yerleşmiş bir çok yabancı kökenli kelimenin konar-göçer Poşa toplumlarında da görülmesi ve örtüşmesi tesadüf olamaz. Aynı ihtiyaçtan kaynaklanmıştır, aynı ihtiyacın ürünüdür.

Hopa Hemşinliği Sözlüğü

<u>Türkçe</u>	<u>Hopa Hemşin Ağzı</u>
acı	bibelli
ağaç	tzar
anbar	sebren
anne	yem’a
arı	mav
armut ağacı	dont-eni
ayak	othn
büyük erkek kardeş	abi
balık	c’uk
bardak	şüşe
biber	biber
börek	börek
buğday	buğday
ceviz	gagal
çatal	çatal
çaynik	demlik
çimen	gort
çocuk	dağia
dağ	tzağut
dal	dal
demet	dasta
dere	kath
domates	domates
dut ağacı	teteni
ekmek	hatz
erkek	monç/mont
fasulye	lobiya
findık	ğağın

genç kız	ahçik
gırtlak	bagez
göl	göl
göz	açvi
gül	çiçağ
hala	horkur
iğne	aşağ
incir	tuzz
küçük erkek kardeş	ahbar
küçük kız kardeş	kur
kadın	enik
kar	çuhn
keçi	ac'z
koç	hoch
koyun	koyun
leylek	leylek
manda	camış
marul	marul
mısır	lazut
nefes	nefas
nine	momi
odun	pad
otlak	otlak
patates	kartopi
pazı	pazung
saç	mez
salatalık	hıyar/ğıyar
sandalye	atar
sel	ke'k
soğan	soğ
su	çur
tarla	ard
teyze	morkur
toprak	hoğ/goğ
üzüm	heveğ
yağmur	çaht
yayla	ler
yemek	taczan
yokuş	barag
zindan	zendane

Hopa Hemşinliğinin en belirgin dil özelliği, dilin köyden köye hatta mahallelere göre değişiklik göstermesidir. Bu dil Hopa'da konuşulmaktadır. Ancak Hopa'ya 20 km. mesafedeki Fındıklı ilçesindeki Hemşin kökenli insanlar bu dili konuşmamaktadır. Bu durumun tek izahı, dilin bu bölgeye gelen insanlar tarafından sonradan öğrenildiğidir. Bu dil için bu insanların “ana dilidir” denilebilir. Ancak “ata dilidir” demek zordur.”

D) HEMŞİNLİLERDE KÜLTÜREL ÖZELLİKLER

1) Giyim Kuşam Kültürü

“Hemşinli erkekler, kırmalı çikva denilen siyah şayaktan, arkası körüklü zığva ve şal veya çuhadan cepken giyiyorlar. Bellerine kaytan veya şal kuşak sarıyorlar. Bu giysileri günümüzde yalnızca köylerdeki yaşlı erkekler giyiyor. Kadınlar ise; üzerlerine don, gömlek ve entari giyerek, önlerine önlük denilen peştamal bağlıyorlar. Bellerine sardıkları şal kuşağı arkadan sarkıtıyorlar. Başlarına puşi ve tülbent takıyor, ayaklarına renkli işlemeli çorap ve çapula giyiyorlar. Köydeki kadınlar bu tür giyimi hâlâ sürdürüyorlar.”³⁸

2)Tulum, Kemeçe Ve Horon

Hemşin'in kültürel unsurlarından bir diğeri de, şenliklerde ve eğlencelerde çalınan tulum ve kemeçedir.

Yörenin, bazı kesimler tarafından, farklı kültürlere bağlanmak istenilen bu müzik aletlerine baktığımızda; bu aletlerin Türk kültürüyle iç içe olduğu görülecektir. Mesela, kemeçe, Orta Asya Türklerinin kullandığı kopuzun Anadolu'da aldığı bir şekildir. Tulum ise; Avar Türklerinin de kullandığı bilinilen bir çalgı aletidir.³⁹

Hemşin yöresinde tulum ve kemeçeyle çalınıp oynanılan oyunlara, horon denilir. Hemşin yaylalarında belli bir horon yeri vardır. Yayla şenlikleri yapıldığı zamanlarda, buralarda gece geç saatlere kadar tulum eşliğinde horon oynanır ve karşılıklı türküler söylenir.⁴⁰

3) Koç-Koyun Motifi

“Tarih boyunca görülen bütün Türk toplumları kurdukları devletlerde sosyo-ekonomik yapıyı büyük ölçüde hayvancılık üzerine tesis etmişlerdir. Bu alışkanlıklarını yerleşik kültürün ağır bastığı dönemlerde de sürdürmüşlerdir. Türk konar-göçer hayatının vazgeçilmez unsuru olan koyun, keçi vb. hayvanlar da; bu hayat şeklinin bir sonucu olarak Türk maddi ve manevi kültüründe de yerini almıştır.”⁴¹

“Karadeniz Bölgesi'nde Hemşin'de koç başlı mezar taşlarına rastlanmaktadır. (Artvin vb. illerde de var.) Malazgirt Savaşı öncesi bu bölgedeki Türk varlığının en önemli delillerinden biri olarak görülen bu heykeller, (Hemşin ilçesinin Mollaveys (Ülkü) Köyü'nde Aşağı Viçe mahallesinde bulunan koç başlı mezar taşları) Rize Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu heykeller ile Şavşat ve Ardanuç'ta bulunan heykeller birbirleri ile çok fazla benzerlik göstermektedirler. Bu heykeller Karakoyunlular ve Akkoyunlular dönemine ait olabileceği gibi; çok büyük ihtimalle daha öncelere 4. yy.da Arsaklılar zamanında Oğuzların ilk Hıristiyanlık dönemlerinde yerli Oğuz halkına ait büyük şahsiyetlerin mezarları üzerine yerleştirilmiş de olabilirler.”⁴²

4) Yayla Kültürü Ve Vartivor

Türklerin eski zamanlarda konar-göçer bir toplum oldukları bilinmektedir. Sosyolog Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi isimli kitabında⁴³ her Türk boyunun bir ırmağı ve bir dağı olduğunu, ırmak boylarının Türk boylarının kışlakları, dağların da Türk boylarının

38) H. Soysü, a.g.e., s. 131

39) Ahmet Turan, “Pontus Yalını”, 01.01.1998, http://www.turan.tc/pontus_dosyasi/, 14.07.2004, s. 2-3

40) (Y.Y.), Çamlıhemşin, IV. Dağ ve Yayla Şenliği Tanıtım Kitapçığı, s. 11

41) A.Gündüz, a.g.e., s. 101

42) A. Gündüz, aynı eser, s. 103

43) Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi 1, İstanbul 1974, s. 20

yaylakları olduğunu ifade etmektedir. Eski Türk boylarında görülen bu adet, Doğu Karadeniz yaylalarında halen devam etmektedir.

Yaz aylarında yapılan yayla şenlikleri, “çürük ortası”, “yayla ortası”, “okçular”, “vartivor” gibi adlarla Çamlıhemşin yaylalarında sürdürülmektedir. Bu şenliklerde, tulum ve kemençe eşliğinde horonlar oynanır; köylüler en güzel kıyafetlerini giyerek atma türküler söylerler.⁴⁴

Vartivor, yıl boyunca çalışan halkın buluşma yeridir. Temmuz ayının 18’inde başlayıp, 25’ine kadar devam eder. Vartivor, “ot bayramı”, “gül bayramı” anlamına gelir. Köylüler hayvanları için gerekli olan otları biçerek şenliğe katılırlar. Vartivor’un dinsel bir yönü yoktur. Eskiden Ergenekon dolaylarında yapıldığı bilinen bir şenliktir ve bugün de aynı ihtişamıyla devam etmektedir.⁴⁵

5) Diğer Folklorik Unsurlar

Türkiye’nin başka bölgelerinde olduğu gibi, Hemşin’de de ekonomik hayatta yaşanan değişiklikler sosyal hayata yansımıştır. Bu değişim nedeniyle özellikle el sanatlarında gerilemeler olmuştur. Ancak turizm hareketliliği nedeniyle yine de bir devamlılık söz konusudur. Hemşin’deki el sanatları ürünlerinin bazıları şunlardır: Rize bezi (feretiko), Hemşin çorabı, sepet örücülüğü (üzüm sepeti, meyve sepeti, çay sepeti vb.), şimşir kaşık türleri, iskembe yapımıcılığı, hasır örme işleri, kemençe yapımıcılığı, bakırcılık vs.⁴⁶

6) Mutfak Kültürü

Yöre mutfağında, genellikle deniz ürünleri, mısırla yapılan yemekler ve karalahana yer almaktadır. İklim şartlarından dolayı kurutma olmadığı için, salamura yöntemi gelişmiştir. Hamsili ekmek, mısır ekmeği, etli lahana sarması, mıhlama, pepecura, su böreği gibi yemekler Hemşinli Türklerin zengin mutfak kültürlerini yansıtmaktadır.⁴⁷

44) “Hemşin”, 01.01.1998, <http://www.biriz.biz/rize/Hemşin.htm>, 14.07.2004, s. 2

45) Aynı makale

46) “Rize Folkloru”, 01.01.1998, <http://www.rizede.com/rize/folklor.php>, 19.07.2004, s. 1

47) Aynı eser

EKLER: HEMŞİN TARİHİNDEN SAYFALAR

EK 1: Bir Padişahın Fermanı

Hemşin tarihiyle ilgili olarak bundan 394 yıl öncesine ait olan bir padişah fermanını orijinal şeklinde ve bugünkü dilde aktarıyoruz. Başvekâlet arşivlerinden çıkarılmış olan notlardan alınan bu bilgiler Hemşin hakkında enteresan kayıtları bizlere ulaştırmaktadır. Bu fermana göre, Hemşin'in o tarihte bir kadılık olduğu ve buranın bir kaza teşkilatına sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸

Ayrıca bu ferman Osmanlı'nın, hakimiyeti altında bulunan tebaasına ne kadar adil davrandığını bir kez daha göstermekte; Osmanlı'nın bölgedeki halka zulüm yaptığı iddialarını çürütmektedir.

Mühimme (Başvekâlet Arşivi) Sayfa 79, Hüküm 626, 5 Ramazan Hicri 1019
Hemşin Kadısına hüküm ki:

Hemşin Kal'ası Dizdarı olan Hüsam ve oğlu Murtaza, Hemşin kazasına tabi Başköy , İlivre ve Varoş nam kura reayasının, mezkûr Hüsam mukaddema dizdar değil iken, nice malların alıp ve yerlerin dahi alıp, âhara bey idüp, reaya cümlesi perişan olup ve merkumun oğlu Murtaza dahi şaki olup reyanın sığırların ve keçilerin ve erzakın fuzûlen alup ve havass-ı hümayûnum zaptına varan eminnanın konağın basıp fesat ve şenaat üzere oldukları ilâm olunmağın şer'ile görülüp hukuk-ı fukara alıverilmek babında ferman-ı âlişanım sâdir olmuştur. Buyurdum ki vüsul buldukta mezkûran Hüsam'ı ve oğlu Murtaza'yı ihzar ve dâvâ-yı hak eden hüseması ile murafaaa idüp bir defa şer'ile görülüp fasl olmayıp 15 yılı mürur etmeyen hususların hak üzere teftiş ve tefessüh idüp göresin. Fesat ve şenaatleri vâki ise üzerlerine sübut bulan hukuku eshabına şer'ile alıvirdikten sonra sübut bulan mevaddın sûret-i sicilleri ile ikisinin dahi ahvalin vuku üzere yazup arz eyleyesin ki, haklarında emrim ne vechile sadır olursa mucibi ile amel eyleyesin amma hin-i teftişte tamam hak üzere olup meyl ü mehâbâdan ve gazez ü taassuptan ve hilâf-vâki nesne arz olunmaktan begayet ihtiraz idüp cadde-i haktan adül etmeyesin.

Başvekâlet Arşivi Sayfa 79, Hüküm 626, Yıl 1610

Hemşin Kalesi Kaleağası olan Hüsam ile oğlu Murtaza'nın, Hüsam kaleağası olmadan önce, Hemşin kazasına bağlı Başköy, İlivre ve Varoş köyleri halkının pek çok malını aldıkları, arazilerini de ellerinden alarak başkalarına satmak sureti ile halkı perişan ettikleri; yukarıda adı geçen Murtaza'nın ayrıca eşkıya olup bu köyler ahalsinin sığırlarını, keçilerini ve erzakını haksız yere zaptettiği; babanın ve oğlunun padişaha ait kaynakları muhafaza etmekte olan görevlilerin konaklarını basıp her çeşit kötülüğü yaptıkları bildirilmiş olduğundan durumun kanun çerçevesinde incelenmesi ve fakirlerin haklarının geri alınması hususunda yüce buyruğum çıkmıştır.

Bu fermanım ulaşınca Hüsam ile oğlu Murtaza'yı ve davacı hasımlarını huzura çağırıp kanun gereğince duruşmalarını yaptıktan sonra on beş yılı aşan geçmişteki tutumlarını, hak üzere ve dedikodu tesirinde kalmadan, teftiş edesin. Fesat ve fenalıkları hakikat ise zarara uğradıkları sabit görülenlerin haklarını kanun dairesinde aldıktan sonra, bu hususta gerekli belgelerin örnekleri ile her ikisinin yaptıklarını aynen yazıp bildiresin ki haklarında emrim ne yolda çıkarsa gereğini ona göre yapasın. Ama teftiş esnasında mutlak olarak hakka riayet ile bir tarafı korumaktan, korkmaktan, gazez ve taassuptan özet olarak varit olmayan bir durumu beyandan son derece sakınsın ve Hak yolundan ayrılmayasın.

48) Vehbi Güney, "Bir Padişahın Fermanı", Hemşin Dergisi, Yıl: 8, S. 5, İstanbul Nisan 1969, s. 5-6

EK 2: (Memişoğlu) Mehmet Necati Bey

(Memişoğlu) Mehmet Necati Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda ve işgal yıllarında Rize'nin kurtuluşu için savaşıyan bir Hemşinlidir. Hemşinlilerin Ermeni olduklarını iddia edenlere karşı, Mehmet Necati Bey'in hayatını bu konuda anlatmayı uygun bulduk.⁴⁹

1879'da (Hicri 1295'de) Rize'nin Çamlıhemşin ilçesi Çinçiva (Şenyuva) Köyü'nde doğdu. Tüccardan Memişzade Reşit Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Rize'de tamamladıktan sonra Erzurum'a gelerek medrese eğitimi gördü; Arapça ve Farsça öğrendi. Lise öğrenimini İstanbul Dar-ül Muallimin'de (öğretmen okulu) yaptıktan sonra Dar-ül Fünun Hukuk Mektebine girdi. 10 Nisan 1909'da mezun olarak Giresun Savcılığı'na atandıysa da Meşrutiyet yanlısı olarak politika ile uğraşmayı ve İttihat ve Terakki Fırkası'nda çalışmayı tercih etti. Bu arada İstanbul'da öğretmenlik ve avukatlık yaptı. Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde gönüllü olarak orduya girip doğudaki 28. Fırka 83. Alaya din görevlisi olarak katıldı. Trabzon-Rize yöresindeki kıtalarda görevlendirildi. Yörenin Harşit Vadisi'ne kadar düşman işgaline uğraması üzerine İstanbul'a dönerek alay müftüsü olarak atanmasını istedi. Yapılan sınavda yeterliliği anlaşılınca 22 Kasım 1916'da tabur imamı rütbesi ile Makedonya Cephesi'ndeki 177. Alaya 1. Tabur İmamı olarak atandı. Elinde silah cephelerde dolaşarak askerinin moralini düzeltmekle beraber askerle birlikte üstün cesaret ve fedakârlıkla savaşmasından dolayı Türk ve yabancı savaş madalyaları ile ödüllendirildi. 21 Nisan 1918'de Kafkas İslâm Ordusu emrine verildi. Mütarekenin ilanı üzerine Bakü'den Batum'a gelerek oradaki Türklerin örgütlenmesi için çalıştı. Milli mücadeleye katılarak Erzurum kongresinde Rize temsilcisi olarak bulundu. Kongreden sonra Rize'ye dönerek Müdafâ-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına öncülük etti. T.B.M.M.'nin birinci döneminde Lazistan milletvekili olarak 24 Nisan 1920'de meclise katıldı. Bolu yöresindeki ayaklanma üzerine halkı milli mücadele konusunda aydınlatmak üzere diğer iki milletvekili ile birlikte bölgeye gönderildi. Ancak tutuklanarak bir süre ayaklanmacılar elinde tutsak kaldı. Salıverildikten sonra Düzce-Hendek yöresinde akıncı kolları komutanı olarak savaştı. Bu amaç için meclis kararıyla sürekli izinli sayıldı. Meclise döndüğünde Adalet, Milli Savunma, İktisat, Milli Eğitim ve İrşad komisyonlarında çalıştı. Dönem içinde 11'i gizli oturum olmak üzere kürsüde 41 konuşma yaptı. 5 kanun önerisi verdi.

Mecliste ve cephede hizmeti dolayısıyla 17 Mart 1924 tarihli meclis kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Aşağıda Hemşinli Necati Efendi tarafından çıkarılan "Sada-yı Millet" gazetesinin bir sayısı sunulmaktadır.

1918-1919 yıllarında Gürcüler ve Ermeniler, Gürcü parasıyla Batum'da "İslâm Gürcistanı" adı altında bir gazete çıkararak menfi propaganda yapıyorlardı. Bu propagandalara karşı koymak için Hemşinli Necati Efendi o zamanki zor şartlar altında "Sada-yı Millet" gazetesini çıkarabilmiştir. Haftada üç gün çıkarılıyordu.⁵⁰

49) Ramiz Demirci, "(Lazistan Mebusu) Mehmet Necati Bey", Hemşin Dergisi, İstanbul 2002, s. 14

50) Muzaffer Arıcı, a.g.e., s. 169

Kaynak: Muzaffer Arıcı, Her Yönüyle Rize, Ankara 1993, s. 167

Kısaca yazılan şöyledir: Hilafet-i Muazzama-i İslâmiyenin himayesinde Kars, Batum, Ardahan yekvücut bir muhtariyet için hemfikirdirler!

SONUÇ:

Etnikliği biyolojik unsurlarda aramak bir metot hatasıdır. Etniklik kültürel değerlerde aranmalıdır. Etnik grup olabilmek için diğer gruplardan veya hakim gruptan kültürün her bir alanında veya çoğu unsurunda fark edilebilir özelliklerin olması gerekir.

Kültür kimliği biyolojik faktörlere dayandırılmaz. Bir kültür kimliği, eğitim ve öğretimle kazanılabilir. Hatta biyolojik farklılık olsa dahi; ortak bir kültürü, aynı bayrağı, aynı dili paylaşan insanları sınıflara ayırmak ırkçılıktır. Bizim kültürümüzde etniklik, gayri müslim sosyal gruplar için geçerli olabilir.⁵¹ Ancak; küreselleşmemiş, ideolojik olarak önü açılan milli devletlere çok kültürlülüğün dayatılması, farklılıkların araştırılması ve kutsallaştırılmasını doğurmuştur. İster Hemşinliler, ister başka topluluklara bakış ve yaklaşım tarzı bu çerçeveye göre olmaktadır.

“Türk devleti, Batı’da gözlendiği üzere ‘Cuius regio, eius lingua’ (Hükmeden kimse, onun dili geçerlidir.) türü bir politika izlememiştir. Nitekim; 1955-1965 yıllarını kapsayan üç nüfus sayımında da, vatandaşlar diledikleri tarzda özgürce konuştukları dilleri belirtmişlerdir. Çok karışık bir ortamda, Milliyet Gazetesi’nin 15.683 kişi üzerinde düzenlediği çok titiz ve hassas bir incelemeye göre ankete katılanların %69’u kendilerini Türk, %21’i Müslüman-

51) Mustafa E. Erkal, “Etniklik Ve Kültürel Kimlik”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Sabahattin Zaim’e Armağan, C. 1-4, 1996, s. 573

Türk hissettiklerini açıklamışlardır.”⁵² Sadece bu veriler bile Türkiye'nin etnik bir havuz olmadığını göstermektedir.

Hemşinliler konusunda da aynı durum söz konusudur. Hemşinliler bir etnik grup değildir. Fakat Hemşinliler hakkında Türkçe kaynak sıkıntısının olması ve bu konuda yazılan eserlerin de maksatlı ve dini motifleri ön plâna çıkararak kitaplar olmaları okuyucuyu yanıltmaktadır.

Hemşinlilerin, bölgeye yerleşmeleri konusunda ortak olan görüş, M.S. 200-300 yıllarında Türkistan'dan Horasan'a geldikleri ve birkaç yüzyıl sonra da Doğu Karadeniz'e yerleştikleri şeklindedir.⁵³

Hemşin yöresinde Türk varlığını kanıtlayan bir başka örnek de; bu yöredeki mezar taşlarıdır. Yörede Osmanlı'dan kalma mezar taşlarında, ölen kişinin cinsiyeti göz önünde tutulmuş; erkek mezarlarında başlıklar, kadın mezarlarında süslemeler ön plâna çıkarılmıştır. Bu etkilenmenin İslâm öncesi Türk kültüründe de olduğu bilinmektedir.⁵⁴ Ayrıca mezarların çevre duvarlarının, yörede Horasan harcı diye bilinen, kireç, kum, yumurta akı ve pekmez karışımıyla elde edilen harçla yapıldığı yaşlı ustalar tarafından bilinmektedir.⁵⁵

Hemşin yöresindeki Türk varlığını kanıtlayan görüşleri şöyle de sıralayabiliriz:⁵⁶

1)Halk arasında yaşayan ailelerin evlerine, sahip oldukları ağaçlara kazılan kendilerine özgü uruk simgeleri, işaretleri vardır. Bu işaretlerin Oğuz Türklerinde de olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

2)Hemşin yöresinde yaşayan, hâlâ Dede Korkut dilini konuşan Türklere Ermeniden dönme Müslüman diyen yazarlar vardır. Osmanlıların en güçlü zamanında İstanbul'daki azınlıklar dahi din, dil ve geleneklerini hiç değiştirmediler. Osmanlı'dan bir zorlama olsa bu kuralı ilk önce İstanbul'da uygulardı. Hatta “İmparatorluk hudutları dahilinde din ve dil birliği mecburidir.” diye bir ferman da çıkarabilirdi. O zaman herhalde imparatorluk dahilinde Yunanca, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Lazca, vb. kalmaz; herkes Müslüman olur ve sadece Türkçe konuşulurdu.

3)Halkın folklorik yaşantısı tamamen eski Türk adetlerini, gelenek ve göreneklerini andırmaktadır. Halkın çalgısı kemeçe, tulum, davuldur. Bu çalgılar tamamen Türk çalgılarıdır. Hiçbir Ermeni'nin ya da Rum'un zorla dininden döndüğü veya tulum, kemeçe çaldığı görülmemiştir.

4)Yörede bulunan koç, koyun heykelli mezar taşları Malazgirt Zaferi'nden önceki Türk kültürünün birer simgesidir.

5)Lazlar Hemşinlilere “Sumeh/Surmeğhi” demektedirler. “Sumeh/Surmeğhi”, Lazca “üçok/üç yel” anlamına gelmektedir.

6)Genellikle yabancı kaynaklarda geçen ve Hemşinlileri Ermeni kökene dayandıran tezlerin taraflı ve maksatlı olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ bölgede uzun süre Ermenilerin yaşadığı tarihi bir gerçektir. Bu insanlar Osmanlı'nın hoşgörüsünde ticaretlerini yapmışlar, bölgede önemli bir ekonomik güç olmuşlardı. Ancak Rus işgali sırasında Osmanlı'yı arkadan vurdukları için Türklerin tepki göstereceği endişesi ile Ruslarla birlikte çekilmişlerdir. Ermeni bir çok yazarın gerçekleri tahrif ederek Doğu Karadeniz'de Ermenilerin yaşadığı bölgelere Hamşen ya da Hemşin dedikleri görülmektedir. Hemşinlilerin bölgeyi terk eden Ermenilerle hiçbir etnik bağları yoktur.⁵⁷

52) Milliyet Gazetesi, Konda Büyük Araştırması, 27.2.1993; Zik. Orhan Türkdoğan, Etnik Sosyoloji, İstanbul 1999, s. 107

53) A. Gündüz, a.g.e., s. 157

54) Veysel Atacan, Rize-Hemşin Yöresi Osmanlı Mezar Taşları Ve Kitabeleri, Ankara 2001, s. 5

55) V. Atacan, aynı eser, s. 7

56) Prof. Dr. Karl Koch, Reise im Pontischen Gebirge, (Prof. Karl Koch'un 1843-1844 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü), Der. Muzaffer Arıcı, Çev. Tahir Deveci, Ankara 1991, s. 80-81; M. Arıcı, a.g.e., s. 39-42

57) A. Gündüz, a.g.e., s. 152

KAYNAKLAR:

ARICI, Muzaffer, **Her Yönüyle Rize**, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara 1993

ANDREWS, Peter Alford, **Türkiye’de Etnik Gruplar**, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yayınları, 1992

ATACAN, Veysel, **Rize-Hemşin Yöresi Osmanlı Mezar Taşları Ve Kitabeleri**, Türk Halk Kültürünü Tanıtma Ve Araştırma Vakfı Yayınları, Yayın No: 27, Ankara 2001

ERKAL, Mustafa E., **Etnik Tuzak**, Der Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 1999

GÜNDÜZ, Ali, **Hemşinliler**, Ardanuç Kültür Yardımlaşma Derneği Yayını, Yayın No: 2, Ankara 2002

GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi 1**, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1974

HAÇIKYAN, Levon, **Hemşin Gizemi**, Ermenice’den Çev. Bağdik Avedisyan, Belge Yayınları, İstanbul 1996

KOCH, Karl, **Reise im Pontischen Gebirge**, (Prof. Karl Koch’un 1843-1844 Yıllarındaki Seyahatnamesinin Rize Bölümü), Der. Muzaffer Arıcı, Çev. Tahir Deveci, Odak Ofset Matbaacılık, Ankara 1991

KOÇAŞ, Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler Ve Türk Ermeni İlişkileri**, Altınok Matbaası, Ankara 1967

RASONYI, Lazslö, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996

SIHARULIDZE, Yuri ve diğerleri, **Trabzon’dan Abhazya’ya Karadeniz Halklarının Tarih Ve Kültürleri**, Der. ve Gürcüce’den Çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul 1998

SOYSÜ, Hale, **Kavimler Kapısı 1**, Kaynak Yayınları, Yayın No: 126 İstanbul 1992

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Etnik Sosyoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul 1999

(Y.Y.), **Çamlıhemşin**, IV. Dağ ve Yayla Şenliği Tanıtım Kitapçığı, 1993

MAKALELER:

AKAY, İsmail, “Hemşin-Ortaköy Meselesi”, **Hemşin Dergisi**, Yıl: 8, S. 5, İstanbul Nisan 1969

DEMİRCİ, Ramiz, “(Lazistan Mebusu) Mehmet Necati Bey”, **Hemşin Dergisi**, İstanbul 2002

ERKAL, Mustafa E., “Etniklik Ve Kültürel Kimlik”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Sabahattin Zaim’e Armağan**, C. 1-4, 1996

GÜNEY, Vehbi, “Bir Padişahın Fermanı”, **Hemşin Dergisi**, Yıl: 8, S. 5, İstanbul Nisan 1969

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, “Eski Oğuz (Arsaklı-Part) Kalıntısı Hemşinliler”, **Hemşin Dergisi**, Yıl: 13, S. 8, İstanbul 1974

SAKLI, A. Rıza, “Hemşin’in Tarihi”,
<http://www.geocities.com/karadenizim/hemsintarihi.html>, 17.05.2004

SİNANOĞLU, Oktay, “2003 Yılı 37. hafta Ulusal Kurultay Sonuç Bildirisi”, 01.01.1998,
<http://www.sinanoglu.net/modules.php?name=News&file=article&sid=457>, 19.07.2004

TURAN, Ahmet, “Pontus Yalanı”, 01.01.1998,
<http://www.turan.tc/pontus/dosyasi/>,14.07.2004

(Y.Y.), “Hemşin”, 01.01.1998, <http://www.biriz.biz/rize/Hemsin.htm>, 14.07.2004

(Y.Y.), “Rize Folkloru”, 01.01.1998, <http://www.rizede.com/rize/folklor.php>, 19.07.2004

ANSİKLOPEDİLER:

“Ahıska ve Ahıska Türkleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

“Lazlar”, **Ana Britannica Ansiklopedisi**, C. 14, Ana Yayıncılık, İstanbul 1989

“Lazlar”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 7, Maarif Basımevi, İstanbul 1957

“Rize”, **Yurt Ansiklopedisi**, C. 9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983